

foglalt beszédformák „(...) szabadalmat adnak arra, hogy véleményt formáljunk mások erkölcsi jelleméről és az események jelentőségéről” (245). Elkülönítésük nehéz; együttes megnevezésükre a mendemonda terminus szolgál. A szerző szerint a szóbeszéd „alapja a bizonyíték hiánya — függetlenül a témától; a pletyka meghatározza a témát — más emberek erkölcsi tetteit —, de figyelmen kívül hagyja a ténytudást. Sok szóbeszéd pletyka, sok pletyka szóbeszéd” (245). A mendemondákat funkcionalista, stratégiai és szituációs felfogás alapján szokás megközelíteni. A funkcionális felfogás szerint a mendemonda társadalmi szempontból célszerű, tehát funkcionális, afféle közvetett szankciót kínál egy csoport számára, ha közvetlen konfrontációra nincs lehetőség. A stratégiai elméletek ezzel szemben vagy azt állítják, hogy a mendemonda egy elbeszélő személyes, illetve egy csoport politikai céljait szolgálja (az előbbi a tranzakcionális, az utóbbi a konfliktusos nézőpontú), vagy pedig egy (rendszerint közgazdasági) cseremodell alapján az információ értékére helyezik a hangsúlyt (ez a cserenézopontú megközelítés). A szituációs felfogás az előzőektől eltérően a mendemondákban levő információ átvitelének körülményeire és értelmezésükre összpontosít. A mendemondák mint narratívumok fő szövegszerű jellemzői általában a következők: a rövideg, az átadás harmadik személyűsége, kijelentő módja, múlt idő, megtörtént eseményekről szólnak, bevezető (vagy záró) szövegek (pl. *hiteles forrásból hallottam, hogy...*) stb. Tanulmányát néhány további kutatásra váró kérdés fölvetésével fejezi be a szerző.

A gyűjteményt alfabetikus bibliográfia zárja.

Vass László

Bene Kálmán: Kalauz a versértelmezéshez (Bevezetés a lírai művek elemzésébe)

Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, 1991. 176 p.

Bene Kálmán könyve nem esztétikai fejtegetéseket tartalmaz irodalmi alkotásokról, közelebbről lírai versekről, hanem versértelmezéseket, verselemzéseket olyan megközelítésben, amilyenre a gyakorlat kényszeríti a több mint két évtizede a tanári pályán lévő irodalomtörténészt. A tetszetős kiállítású könyv jól beilleszkedik az utóbbi időben örvendően megszorodó — bár így sem elegendő — műértelmező-vers-elemző kötetek sorába. Beilleszkedik, de ez korántsem jelenti azt, hogy jellegtelenül belesimul közéjük, ellenkezőleg, célkitűzésében és módszerében határozottan elüt azoktól.

A munka egyik legfőbb erénye, hogy a szerző mindvégig szem előtt tartja, kiknek szól a könyv és mit akar a kiválasztott versek elemzésével elérni. „12–16 éves, az irodalmat szerető, a lírai művek elemzésében gyakorlatot szerezni óhajtó diákoknak szántam az elemzéseket és a kapcsolódó feladatokat, de remélem, hogy ötletet meríthetnek belőle a gyermeküket segítő kedves szülők, sőt, talán még a tisztelt tanár kollégák is” — írja a kötet bevezetője. A könyv felépítése a befogadás folyamatának feltételezhető logikáját követi: a versszöveg megértésétől, mint első kiinduló fázistól jut el a „teljességre törekvő” komplex elemzésig. A szerző tisztában van azzal, hogy a műelemzésnek számtalan módzata létezik, s azzal is, hogy nem minden művet lehet azonos módszerrel elemezni, azonos nézőpontból megközelíteni. Jó érzékkel tapint rá,

hogy melyik vershez hogyan kell közelíteni, mire kell a figyelmet fordítani. Az általa bemutatott elemzési módszer és a kiválasztott vers szerencsésen párosul egymással.

A verskalauz másik erénye a feldolgozás módszerében van, amely sohasem definitív, sohasem normatív. A szerző elemzései, értelmezései kiállják a gyakorlat próbáját — erről meggyőződhetünk, ha elolvassuk a munkát —, ugyanakkor nyíltan megvallja, hogy nem az ő olvasata az egyetlen lehetséges és helyes olvasat, sőt, arra buzdít, hogy az általa adott minta alapján mindenki maga próbálkozzon más versek önálló elemzésével. Ehhez fogódzót is ad nagyon ügyesen megfogalmazott rávezető kérdéseivel. Nemcsak a könyvben való gyakorlati eligazodást, hanem magát a megértést is jól segíti mind a tipográfia, mind pedig az a szerkezeti megoldás, hogy a lap szélén vázlatosan összefoglalja az egyes elemzési fázisokat, s azokat szimbolikus jelekkel, piktogramokkal is kiemeli.

Az iskolai gyakorlatban — akár a diák, akár a tanár oldaláról nézzük — aligha marad hiányérzetünk Bene Kálmán egy-egy ragyogó verselemzése után. Úgy érezzük, közelebb vitt a tárgyalt vers megértéséhez, s az elemzéseket elolvassva gazdagabb lett a versélményünk, mint előtte volt. Nyilván, mert az elemzés segített „megérteni” a művet. Megszeretni pedig csak azt tudjuk, amit értünk, de amit meg akarunk érteni, azt előbb részleteiben taglalnunk, „elemoznünk” kell.

Lényegében, implicit módon, ez a befogadáslélektani és esztétikai probléma rejlik a cím és az alcím közötti látszólagos ellentmondásban: Kalauz a versértelmezéshez (Bevezetés a lírai versek elemzésébe). Ez így azt sugallja, hogy az elemzés visz közelebb a megértéshez, s a megértés az esztétikai élmény forrása.

Azonban nemcsak az *érteni* és a *megérteni* között, hanem *megérteni* és *megérteni* között is különbség van. Mást jelent megérteni a versszöveget, és más: magát a művet érteni. Így válhatott Bene Kálmán számára — nagyon helyesen — mindenfajta, a művel való ismerkedés kiindulópontjául a szöveg megértésének a kritériuma. Nem véletlen, hogy *A versszöveg megértése* című fejezetben egyik legkiválóbb műértelmezőnk, Martinkó András könyvére (*Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?*) hivatkozik. Téved a magyar átlagolvasó, amikor azt hiszi: „értem, hisz magyarul van.” Be merné-e valaki vallani, hogy nem érti pl. Arany *Toldiját*? Ám hányan értik ezt a sort: *Béresék között is től cudar csihésnek* (II.12). Talán Martinkó lebilincselő munkájának hatása, hogy a szerző ezt a fejezetet párbeszédese formában írta meg. A „modern diák” és az „örök tanár” költött dialógusánál hatásosabb formát szinte nem is találhatott volna, hisz Platontól Diderot-ig, vagy a magyar matematikus, Rényi Alfréd dialógusaiig kipróbált műfaja ez annak, hogy valakit az önálló gondolkodás szükségességére rávezessünk.

A szöveg megértése azonban csak előfeltétele a műelemzésnek. Ezután jönnek „az első lépések” — a kitűnően megválasztott példa, Csokonai: *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor* című jól ismert verse kapcsán. Egyetlen pontot érzek vitathatónak Bene Kálmán meggyőző elemzésében, nevezetesen azt, hogy valóban az első lépések között kell tisztázni a vers műfaját. Másként kezdjük „értelmezni” a verset, ha tudjuk, hogy ez helyzetdal? S egyáltalán: sok jelentős műalkotásról (nemcsak verses, hanem prózai művek esetében is) nehezen dönthető el, milyen műfajba sorolható. Akkor pedig már nincs is mit kezdjünk velük?

Egy sokoldalú elemzés természetesen nem kerülheti meg a műfajiság kérdését, elvileg azonban nehéz kijelölni, hogy az elemzés melyik fázisában kerüljön sor erre. Sok esetben bizonyára mindjárt az elején, mint pl. az eposz vagy a Faust típusú drámai költemények esetében. Lírai műveknél azonban az olvasói elvárás a műfajjal szemben sokkal kevésbé szelektív. Ha a műfaj tisztázása valóban fontos előfeltétele lenne a megértésnek, akkor aligha tudnánk nyugodt élvezettel végigolvasni egy Babits- vagy

József Attila kötetet, mert zavarólag hatna, hogy a legkülönbözőbb műfajú versek (dal, óda, epigramma, elégia stb.) sorakoznak vegyesen egymás után benne. Az olvasó számára ez esetben nem az a fontos, ami műfajilag megkülönbözteti ezeket a verseket, hanem ami közös bennük: a lírai alaphelyzet, a lírai megnyilatkozás.

Tovább követve a kötet felépítését a „mit elemzünk” vonalán, ejutunk a nyelvi struktúráig. Telitalálát a kiválasztott vers, Ady: *Dózsa György unokája* című műve. A szerző a kamaszkorúakhoz szóló közérthető nyelven egy meglehetősen bonyolult nyelvészeti problémát, az ún. aktuális tagolást „csempészi” be, mint újabb szempontot az elemzésbe. Ezután a vezérmotívum, majd a kompozíció, végül az összehasonlítás szempontja lesz az elemzés vezérfonala. E számos lehetőség kipróbálása után tesz kísérletet a könyv írója az ún. „komplex” verselemzésre. A modellül választott vers, József Attila: *Reménytelenül*, valóban kiválóan alkalmas e célra. Szép az elemzés, teljességre törekvő, egyszersmind mértéktartó. Érvényesíti azt, amit a műközpontú, a strukturalista és a hermeneutikai iskolá(k)tól eltanult, majd belehelyezi a verset az életmű egészébe, abba a paradigmatis sorba, amelyben az egyes elemeknek nemcsak nominál értékük, de helyi értékük is van. Végül, az ily módon jelentéstöbblettel értelmezett verset minősíti a magyar líra fejlődéstörténetében. S ha már az előbb szóba jött a műfaj kérdése: itt a „komplex” elemzés utolsó fázisaként említődik meg, hogy ennek a versnek a műfaja dal. „A mondatok szabályos szerkezeti felépítése, ritmusa a kiegyensúlyozott, arányos dalformára, a vers formai tökéletességére bizonyíték.” (124.) Egyetértve e megállapítással arra szeretnék utalni, hogy a műfajt már maga a költő is megadja a vers címében, pontosabban alcímében (*Lassan, tűnődve*), ami eredetileg a vers címe volt. Talán erre érzett rá Bene Kálmán, amikor a címet értelmezve megjegyzi: „Zenei ritmusmegjelölés. Lento, andante. —” (118.) Tehát már a címbe benne foglaltatik a műfaj, s ezzel ez a vers is beilleszkedik azon József Attila-versek sorába, amelyeknek a címe műfajmegjelölés.

Felvetődik azonban: beszélhetünk-e „komplex” műelemzésről, létezik-e, megvalósítható-e ilyen? A huszadik században megszaporodó elméleti irányzatok, iskolák — egymás kudarcából okulva — eleve lemondanak még a komplexitás igényéről is; ha nem is adják fel pl. az interdiszciplinaritás elvét. A hermeneutikának az elmúlt évtizedekben történt előretörése óta azonban egyre nyilvánvalóbb, hogy le kell mondanunk a komplexitás megvalósításáról. Anélkül, hogy jobban belemennénk a kérdés tárgyalásába, meg kell állapítanunk, hogy a magyar verselemzési gyakorlatban valóban az ún. „komplex” elemzés a műértelmezések sine qua nonja. Ilyenkor a nyelvi kifejezőeszközök és a kompozíció vizsgálata után az értékek szintjére terelődik a figyelem. Az axiológiai kutatások azonban ma még elmaradnak a nyelvi-stilisztikai és a strukturális kutatások mellett. Ugyanakkor a műalkotás bármely rétegének elemzésekor óhatatlanul történik utalás az értékmozzanatokra. Ezt teszi Bene Kálmán is, gyakorlatilag minden elemzett versénél. Már első kísérlete, amely bevallottan csak a „szöveg megértését” tűzte ki célul (Babits: *Dal, prózában* című verse kapcsán), ritmika, az egyes szóképek számbavétele során számos axiológiai megállapítást tartalmaz. Lehetséges ugyanis, hogy egy adott műnek nem az „eszmei” síkján, hanem nyelvi megformáltságában rejlik művészi hatása; s az értékszempontokat nem a valóságszintre vonatkoztatottan vagy a kompozíció vizsgálatánál kell érvényre juttatni, hanem már a nyelvi elemzés szintjén is. S ha ez így van, akkor egy „átfogó” nyelvi elemzéssel máris megvalósult a „komplexitás”. Feltételezésem szerint ugyanis komplex elemzés önmagában nincs.

Végezetül még egy dologról. Olyanról, amiről szinte egy szó sem esik az egész könyvben. Nem esik pedig azért, mert a szerző szándékosan kerüli. Tehát csak lát-

szólag nincs szó róla, valójában végig, csakis erről van szó. Mi is hát ez a „rejtélyes” fogalom? Az esztétikum. Bene könyvében csak egyetlenegyszer szólja el magát, Petőfi: *Szeptember végén* című versének elemzésekor. Elgondolkodtató, hogy az ezt a verset tárgyaló fejezetnek nincs olyan „metodikai” címe, mint a többinek. Ennek a fejezetnek egyszerűen ez a címe: *Miért szép?* — utalva ezzel a Gondolat Kiadó méltán népszerű, úttörő jelentőségű sorozatára. Bene Kálmán a következőket írja: „Elemzésünk kiindulópontja egy ilyen kérdés: *a vers melyik része a legszebb, esztétikailag a legértékesebb?*” (36.) Előkerül itt a kulcsfogalom: az esztétikai érték. Ha nem értem félre a szerző szándékát, akkor az elemzések nyilvánvaló célja: megérteni a verset, hogy ezzel esztétikai élményhez jussunk. S ezt olvasom ki végső soron a már említett kitűnő diák—tanár dialógusból is. Milyen is Bene Kálmán tipikus „mai diákja”? „(...) egy kíváncsi, értelmes, de a versekkel nem túlságosan jó barátságban élő diák, afféle »hitetlen Tamás«, aki videoval, számítógéppel szívesebben »múlatta az időt«, mint Vörösmartyval vagy Arany Jánossal.” (9.) Aki tehát nem azért nem érti a verset, mert esetleg képtelen felfogni, nem, ilyesmiről szó sincs. Nem érti, mert nincs igénye és szüksége arra, hogy megértse. Mindennapjaiból hiányzik a környezethez való esztétikai viszonyulás. Ami pedig nem valamiféle velünk született dolog, ezt az igényt föl kell ébreszteni, ezt az igényt ki kell alakítani az emberben. Erre szolgálhat egy jó verselemzés. S ezt a célt szolgálja könyvével Bene Kálmán is, amelyet azoknak ajánl, „akik a verselemzés kérdései iránt érdeklődnek, akik a lírai művek értelmezésének alapfokú ismereteit elsajátítani és ebben némi gyakorlatot szerezni szándékoznak (...)” (5). Látólag öncélú dologról van szó: vannak, akik a „verselemzés iránt érdeklődnek”, hovatovább vannak, akik azért olvasnak verset, hogy elemezhesenek... Rosszmájú feltételezés; nyilván nem így áll a helyzet. Mégis, ez a könyv bevallott célja szerint nem az esztétikum sajátosságait boncolgatja, megelégszik azzal, hogy kalauzt ad a verset elemezni akaró versszeretők kezébe. Esztétizálás helyett elemez. Mert tudja, hogy akik elemeznek, esztétizálni fognak. Valószínű, hogy egy műalkotáshoz való viszonyulásunk végső soron esztétikai beállítottság kérdése, de éppen a dolog természeténél fogva, nem szükségszerű, hogy egy fogalmi megközelítés a mű esztétikai princípiumait és axiológiáját vegye célba. Találón fogalmazza ezt meg Nicolai Hartmann híres *Esztétikájának* bevezetésében: „Esztétikát nem annak írnak, aki alkotja a szépet, és nem is annak, aki szemléli, hanem kizárólag a gondolkodó számára, aki az előbbi kettő tevékenységében és magatartásában rejtélyes problémát lát. Aki elmerült a szép élvezetében, azt csak zavarja a gondolat, a művészt pedig kizökkenti és bosszantja —”.

Baranyai Zsolt

Péter Mihály: A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai
Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. 303. p.

„A nyelvi rendszer szerkezetének valamennyi szintjén rendelkezik érzelmi tartalmuk kifejezésére alkalmas eszközökkel. Ezen eszközök természete, nyelvi és szemiotikai státusa, működési mechanizmusa különböző, közös sajátosságuk azonban, hogy a nyelv racionális elemeivel szerves egységben és kölcsönhatásban látják el feladatukat” — ezt az alaptételt szándékozik bizonyítani Péter Mihály átfogó munkája, amely a